

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Uwe Zacchi: Vejen til himlen går forbi tekanden
Sølvjubilæum i Handelsbankens hus i Tønder
H. V. Gregersen: Karsten Haggensen og slægten Revenfeld
Jens H. Nielsen: Fra Mjolden grandeprotokol
E. Keck: Nogle kildekritiske bemærkninger
Jørgen Bromand: Die Augustenburger Chr., Aug. Schutzengilde
Bog anmeldelser
Grænselandsdagbog

JULI

7 · 1978

54. ÅRGANG

Slægtsforskning

Arkivundersøgelser foretages i Viborg. Ydelse før betaling.

Jens Lampe, Vilhelmsborgvej 59, 8330 Beder

Fattigvæsen

I Lars N. Henningsens lige udgivne bog om fattigvæsenet i de sønderjyske købstæder (Historisk Samfund for Sønderjylland, 240 sider, pris 90.- kr. For medlemmer og abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift 45.- kr.) står der blandt andet (i konklusionen):

De første to årtier efter 1814 betegner på mange måder en videreudvikling af tendenser fra oplysningstiden. – – Alligevel er tiden blevet en anden. Under indtryk af den økonomiske krise og de stærkt stigende udgifter bliver kravet om besparelser det alt overskyggende. Der er nu sjældent tale om at skaffe øgede indtægter til en bedre forsyning, men om at begrænse det offentlige forpligtelser. Så meget som muligt bør overlades til privat velgørenhed. Nu accepterer man ikke længere eksistensen af ufrivillig arbejdsløshed. Den, der vil arbejde, kan også normalt finde det, og samfundet vil kun skade den fattige ved at tilbyde alle arbejde. Det er ikke samfundets opgave at stå til rådighed som arbejdsgiver for alle arbejdsduelige. De må selv finde beskæftigelse. Sådant er den dominerende opfattelse, selvfølgelig med variationer. I stedet skal man skræmme den arbejdsduelige bort fra fattigvæsenet ved kun at yde hjælpen i fattiggårde under afskrækkende former. De understøttede bør betragtes som umyndige, helt undergivet fattigvæsenets formynderskab. Disse tanker, som gradvist vandt frem og fandt anvendelse på lokalt plan, kom til fuldt udtryk i stænderforsamlingerne fra 1836 og blev lov 1841.

Handelsbankens Hus i Tønder

Udstilling af sølv. Udstillingen slutter 10. 9. 1978. Gratis adgang. Åbent hver dag undt. mandag kl. 14–17. Vestergade 14, Tønder.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 58.- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og porto-udgifter). Enkeltnumre kan købes for 6.- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Werner Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Tlf. (04) 72 18 78.

Christian Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Tlf. (04) 62 14 50.

Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gratis og gerne efter anmodning.

Denne tepotte stammer fra England, men står i dag på Carl-Häberlin museet på Føhr, i Wyk.

Vejen til himlen går forbi tekanden

AF UWE ZACCHI

Realskolelærer Uwe Zacchi, Føhr, har skrevet om frisernes uforlignelige nydelsesmiddel, den gyldne trylledrik, teen og tepunchen, lærer Uwe Svane, Føhr, har oversat artiklen og endelig har Walter Lüden fotograferet gammelt tetøj på Føhr museum.

Har folk hjemme på øerne og halligerne ud for Sydslesvigs kyst, eller bor de på landet eller i landsbyerne i Eiderstedts, Ditmarskens eller Nordfrislands koge, har de i hvert fald et tilfælles: den lidenskabelige kærlighed til teen! Under hvert tag i det flade kystland nynner de gamle, tykmavede tepotter deres hyggelige melodi på ildstederne og leverer den aromatiske, opkvikkende drik, der ved

hjælp af indiske munke og kinesiske vismænd kom til os ad snørklede veje.

Den første ægte te nåede vel først efter 1600 til et europæisk land. Det er bevisligt det Nederlandsk-Ostindiske Kompagni, der i 1610 bragte den første sending af dette nydelsesmiddel til Grachterne. I betragtning af den slesvig-holstenske vestkysts snævre forbindelse med Nederlandene (skibsfart, digebygning, bosættelser af religiøse mindretal på Nordstrand og i Frederiksstad) kan det undre, at de os så væsensbeslægtede nederlænderes tenydelse først blev efterlignet i det 18. århundrede. Før den tid sejrede teen i England. Dette lands teimport begyndte nemlig i 1645, og fra dette tidspunkt går – for at

bruge en ordsprogsagtig vending – »englænderens vej til himlen forbi tekanden«.

Ikke mange af vor tids tedrkkere ved, at de også kan takke de gemytlige hollændere for underkoppen. Den var ret dyb, og var også nødt til at være det, da man hældte den varme te op i underkoppen for ikke at brænde fingrene på de hankeløse kopper. Og selv i de fineste kredse i Hamborg var det helt op i vort eget århundrede ikke imod god skik og tone at slubre velbehageligt af underkoppen.

I middelalderen drak hele Nordeuropa øl, og det i anseelige mængder. I 1600-tallet indtog kaffe og te byerne; thi handelsmændene havde i Holland, England og i de oversøiske lande lært denne fine livsnydelse at kende.

Ved vestkysten holdt teen først for 250 år siden sit indtog i bred almindelighed. På de i dag så tebegejstrede øer kom »Blanke Hans« til hjælp: 1735 skyllede havet efter et skibsforslis tekasser op på Amroms strand. Strandløberne stod foran en gåde. Disse mærkelige blade havde de intet kendskab til. Men for ikke at lade havets velsignelse uudnyttet, tilberedte nogle, der følte sig særlig kloge, en kraftig langkålsret af bladene (måske endda med flæsk??). En lille smagsprøve var nok til foreløbig at glemme det besynderlige strandingsgods.

Krønikeskriveren Christian Jensen fastslår så for midten af 1800-tallets vedkommende, at amrommerne drikker megen kaffe, og med tanke på de oven for skildrede første teerfaringer, som amrommerne indhøstede, tilføjer han: »Tiderne har forandret sig, siden man i stedet for teen drak hyldemælk og kogte teen som kål, hvorpå man kastede den brune suppe bort og ville spise tebladene som kål.«

På Føer og Sild var teen ligeledes kendt fra årene 1730–1740. De dårlige drikkevandsforhold på halligerne og i marsken, hvor det opsamlede regnvand kun kunne drikkes i kogt tilstand, gjorde deres til at hjælpe teen til sejr.

Allerede 1793 kunne E. C. Kruse berette fra halligerne: »... at teen nydes fire gange dag-

ligt i de fleste huse, straks efter, at man er stået op, klokken 11 om formiddagen (’Elförten’), efter måltidet og umiddelbart før man går i seng.«

Hinrich C. Ketels (1893–99 præst ved St. Nicolai på Føer) skriver hundrede år senere om drikkevanerne på de små øer: »Den ægte halligmand og navnlig den ægte halligkvinde drikker te, te og atter te; te om morgenen, te om formiddagen, te om eftermiddagen, te om aftenen og hvor tit i mellempauserne, der tages fra tekanden, der er stillet til varme, siger hun dog ikke.«

Selv i krigs- og efterkrigstidens bitre nød, hvor alle tørstende tyskere måtte nøjes med at slubre skummet mælk, tyndt øl eller erstatningskaffe, blev der på øerne, halligerne og på det frisiske fastland udleveret ægte te, men naturligvis i rationeret mængde.

Ifølge Curt Marondes lille bog »Rund um den Tee« bruger hver vesttysker i gennemsnit 150 g te om året, mens en østfriser kan klare hele seks pund årligt! Selv om læger har beroliget med, at man uden betænkeligheder kan drikke op til 35 kopper te om dagen, så klarer friserne sig dog med mindre; thi megen tein påvirker i det lange løb hjerne og centralnervesystemet på uheldig vis. Men tre kopper efter hinanden er altid blevet opfattet som østfrisernes ret. Er klumpen (’Kluntje’) af kandiseret sukker stor nok, så holder dens hyggelige knasen og dens svagt sødende virkning netop til tre kopper. En sjat rom (’Wulkje Room’), en skefuld fløde, som lægger sig jævnt på den gyldentgule drik, og så kan Ubbo, Enno, Heike og Imke drømme om, at de med og ved hjælp af teen bliver hundrede år; thi efter statistikken har Østfrisland som bekendt de fleste hundredårige.

At te endog skulle virke sexuelt stimulerende, er vel snarere en opfindelse fra nogle te-fans end en lægelig underbygget kendsgerning. Dog har man i overlevering en udtalelse fra den østfrisiske fyrstinde Christine-Charlotte (1645–1699), der peger i den ret-

Engelsk, håndmalet testel fra New Castle upon Tyne. Stellet kan idag ses i museet i Wyk, Føhr. Til et festligt dækket tebord bruger man nu som før det fine sølvtøj – på billedet til højre en gammel flødeske.

ning: »Der They macht alles kräftlich und ergötzet zu starcker Liep.«

Nordfriserne har ikke kun deres te, men også deres specielle tepunch. To tredjedele af den lille, ofte hankeløse kop bliver fyldt med en ikke for stærk, men brændende varm te, som sødes efter behag, og til sidst fyldes koppen til randen med brændevin, snaps, arrak eller lignende.

For øvrigt findes der også her en speciel måde at drikke tepunchen på, idet man fører underkop og kop samtidig til munden. Alt imens holder pegefingeren skeen, som ligger på underkoppen. Det kræver en hel del øvelse at drikke den sjette, ottende, tiende tepunch uden skeklirren og »fodbad« i underkoppen. At mange får den øvelse, kan måske udledes af, at man gerne påstår, at den frisiske gemytlighed først begynder ved tiende til tolvte punch.

Mange tepunch-venner drømmer naturligvis længselsfuldt om de tider, da en tepunch

kun kostede 15 eller 20 Pfennig i Friserlandet, og den gamle skik, at værten bare satte snapseflasken på gæsternes bord til fri dosering af tepunchenes styrke, er også et sjældent syn i krostuerne bag diger og klit. Mange påstår, at det skyldes turisterne. Helt galt bliver det dog om sommeren, hvor der mange steder ikke serveres tepunch, da værter og stamgæster klager over, at de små tepunchkopper med blå og hvidt løgmønster ikke blot tømmes slubrende, men også forsvinder som souvenirobjekt fra det frisiske.

En kop te er i Øst- og Nordfrisland et tegn på gæstfrihed. At afslå den budte te er formastelig! Et »goddag« og et »velkommen« lyder derfor ofte sådan i disse egne: »Water suust all!« (Vandet snurrer allerede!), og en invitation til at drikke te er dermed afleveret. Ønsker man ikke mere te hældt op, lægger man sin ske på tværs hen over koppen, ellers kan det komme til at gå én, som det gik prinsen af Broglie, der i 1782 ved en reception i

Nordamerika først ved den tolvte kop af den franske ambassadør blev gjort opmærksom på denne internationale skik.

Regelmæssig tedrikning og mådeholden tepunchdrikning er velgørende i det noget barske havklima og er også med til at åbne sindet hos de noget indesluttede kystmennesker. Den gyldne »trylledrik« læsker tunge og gane, frisker op i hjerte og ånd. Et årtusind gammelt kinesisk visdomsord siger: »Man drikker te for at glemme verdens

larm!« Friserne har sandet dette. Det er ikke mindst derfor, at de teblade, som friserne i sin tid på en måde fik som personlig gave af »Blanke Hans«, er blevet essensen i deres nationaldrik.

Kilder:

Christian Jensen: »Die Nordfriesischen Inseln Sylt, Föhr, Amrum, Helgoland und die Haligen vormals und jetzt«. Lübeck 1927.

Curt Maronde: »Rund um den Tee«. Fischer-Taschenbuch-Verlag 1973.

Denne smukke skål på kugler er fremstillet i 1686 af Jacob Reimer I, århundredets eneste betydelige mester i Tønder. Skålen, der var en bryllupsgave til Peter Beyer og hans kone, Skast, dukkede tilfældigt op under forberedelserne til udstillingen »Tønder Sølv 1600–1900«.

Sølvjubilæum

Handelsbankens Hus i Tønder kan med udstillingen »Tønder Sølv 1600–1900« glæde sig over succes nummer 25. De mange udstillinger er afviklet, siden bankens daværende direktør O. Simonsen (nu Skast) i 1969 fik den gode idé at købe ejendommen Vestergade 14 af Tønder Landmandsbank og lade stueetagen indrette med henblik på vekslende udstillinger i en smuk ramme.

Den første udstilling fandt sted i 1970, og i de følgende år har man blandt andet vist kniplinger flere gange, kistebilleder, bibler, fajancer fra hertugdømmerne, (der gav rekordbesøg), og sølvtøj har også været udstillingsemne nogle gange.

Den bærende idé har været, at museumsudvalget søger at finde frem til mindre kendte udstillingsemner, helst som udlån fra private, og mens indsamlingen står på, dukker der ofte uventede tilbud om udlån af

værdifulde, privatejede sjældenheder op – således netop den ovenfor afbildede skål, hvis eksistens man »officielt« ikke anede noget om.

Museumsudvalget søger oftest bistand hos eksperter, denne gang således museumsinspektør, dr. phil. Sig. Schoubye og lensgreve Hans Schack, der sammen med bankdirektør H. J. Lorenzen har ansvaret for den løbende udstilling.

Adgangen til udstillingerne har altid været gratis, oplyser kontorchef Hans Skov Marcussen, der til daglig repræsenterer Handelsbanken på udstillingen. Også det fine udstillingshæfte, der denne gang er trykt i 6000 eksemplarer, gives gratis til interesserede gæster – den efterhånden anselige stak gæstebøger vidner om et yderst kosmopolitisk publikum.

Karsten Haggensen og slægten Revenfeld

AF H. V. GREGERSEN

Studielektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, giver en levnedsskildring af »et farverigt menneske«, en sønderjysk skæbne fra 1600-tallet.

Det kan ofte være vanskeligt at tegne et portræt af en person, der har haft sit liv og virke i ældre tider. Som regel er det kun muligt at få fat på omridset af et sådant menneske i form af hans data: fødsel, ægteskab, erhverv, død, efterladte børn. Desto mere glædeligt er det for lokal- og personalhistorikeren, når det i ny og næ lykkes at finde frem til et rigtigt menneske af kød og blod, et menneske, som man lærer at kende på godt og ondt.

Et sådant farverigt menneske var Karsten Haggensen, der i årene 1664–80 og igen en kort tid i 1684 var borgmester i Åbenrå.

Han var af gammel Åbenrå-slægt, født 1626, og tilhørte som søn af en rådmanns søn bys bedrestillede borgerskab. Som ung mand stod hans hu ikke til søen, således som det oftest var tilfældet med de unge åbenråere. Han foretrak i stedet landene syd for hjemstavnen. En tid var han i Königsberg i Preussen, kom derfra videre til Polen og nåede efterhånden gennem de tyske lande helt til Holland. Inden længe var han indrulleret som krigskar i trediveårskrigen svenske hær, hvor han opnåede rang af løjtnant under de la Gardie. Derefter var han i 1652 soldat i et tysk regiment i spansk tjeneste under oberst Adrian van Bursen, og i denne hær gjorde Christian IVs søn med Vibeke Kruse, Ulrich Christian Gyldenløve, samtidig tjeneste som generalvagtmester. Om sidstnævnte hedder det, at han førte »ein

wüstes Leben«, og det samme har nok været tilfældet med den unge mand fra Åbenrå. Hine tiders hårde og barske soldaterliv kom til at præge ham for livstid.

Mange gik under sådanne forhold til grunde, men Karsten Haggensen lykkedes det allimens at befæste sine kundskaber i fremmede sprog. Hjemvendt fra soldaterlivet kom han til amtsskriver Jørgen Jensen på Nordborg slot, blev i 1654 gift med dennes datter og havde dermed påbegyndt en løbebane som sekretær – eller »skriverhans«, som det senere så forargerligt kom til at hedde. I 1600-årene var der imidlertid en lovende fremtid i et sådant hverv for mange unge borgersønner, idet det kunne føre til gode livsstillinger inden for administrationen.

Det første skridt op ad embedsstigen tog Karsten Haggensen i 1658, da det lykkedes ham at blive herredsfoged over Sønder Rangstrup herred nord for Åbenrå. Men snart efter kunne han tage det næste skridt. I 1664 skulle Åbenrå have en ny borgmester efter den gamle Hans Magnussen, der var død i 1663, »udlevet, svag på forstanden og livet og til stadighed havde ligget i sin seng«, og valget faldt på Karsten Haggensen, der blandt sine kvalifikationer kunne anføre, at han mestrede det højtyske sprog i tale og skrift. Plattyskens tid som kultursprog var nu til ende, selv i Nordslesvig, hvor man længst muligt havde holdt fast ved dette sprog, fordi landsdelens dansksprogede befolkning i mere end hundrede år havde vænnet sig til at forstå og bruge det til husbehov.

Karsten Haggensens virke som borgmester kendetegnes af overgangen til et mere mo-

derne bystyre, selv om der ganske vist også fortsat var rigelig mulighed for klikedannelse og for embedsmisbrug på grund af manglende offentlig kontrol. I 1670'erne var det i Åbenrå en ret så åben hemmelighed, at bystyrets ledende mænd ikke betalte skat efter de samme retningslinjer som det øvrige borgerskab, og i en stort anlagt klage af 1676 1/2 krævede byens menige borgere derfor, at »alle kontribuerede på lige fod, alt efter deres huse og midler«. »Heller ikke borgmester og råd skulle gå fri«, hed det, og dette krav blev fulgt op af øvrigheden med en forordning af 1678 3/2.

På den tid var Åbenrå besat af kongelige tropper, den såkaldte »sekvæstration«, og en del tyder på, at Åbenrås borgmester derfor ikke har ment, at han behøvede at tage syn-derligt hensyn til en gottorpsk forordning. I hvert fald rejstes der straks efter »sekvæstrationens« ophør i 1679 voldsomme anklager imod Karsten Haggensen for embedsmisbrug og klikeherredømme. En af rådmændene var hans broder, og en anden bliver kaldt »et viljeløst redskab« for borgmesteren. Det var to andre af rådmændene, Hans Becker og Hans Taysen, der førte an i denne kritik, hvorunder det endda kunne udarte til rent korporlige scener. Hadet i byen medførte en række processer. Borgmesterens pengegriskhed, samt usædelige vandel i forhold til en tjenestepige, var nogle af de beskyldninger, der var blevet rejst, og i 1680 fandt den gottorpske øvrighed, at der forelå et væsentligt grundlag for at afskedige den omstridte borgmester.

Men dermed var Karsten Haggensen ikke ude af billedet. Han havde helt andre strenge at spille på, efter at han rystede det gottorpske Åbenrås støv af sig.

Hans ældste datter var kammerpige hos amtmanden over Haderslev amt, den senere storkansler, grev Conrad Reventlow, og i Haderslev såvel som på det reventlowske gods Sandbjerg ved Alssund var det ikke alene husets frue, som kammerpigens gjorde

sin opvartning. Hun blev amtmandens mæ-tresse, og i 1684 nedkom hun med en søn, som Conrad Reventlow påtog sig faderskabet for.

Karsten Haggensen var ikke sen til at drage personlig fordel af denne forbindelse. I Conrad Reventlows privatarkiv, der nu befinder sig i Rigsarkivet, findes der adskillige breve fra hans hånd, der viser, hvorledes han – alt efter omstændighederne – albuede og ålede sig frem for med bistand fra datte-rens elsker at skaffe sig en passende social placering.

Det store øjeblik syntes at være kommet, da kongelige tropper efter en offentlig be- kendtgørelse af 1684 30/5 atter engang besatte de gottorpske landsdele. Karsten Haggensen tog da omgående til Åbenrå og satte sig igen til rette i borgmesterstolen. Endnu 1684 16/6 kalder han sig Åbenrås borgme-ster, da han mente at kunne være til nytte for de kongelige myndigheder ved at udpege en række hertugelige embedsmænd, der måtte afskediges. Hans emsighed i så henseende kendte ingen grænser, og den blev da også meget snart de kongelige embedsmænd for meget, efterhånden som de indfandt sig i Åbenrå. De fleste af dem var fra Haderslev og således nogenlunde fortrolige med for- holdene i Åbenrå. Over for presset i det åbenråske borgerskab mod Karsten Haggensen anmasselse bøjede man af, og 1684 19/6 blev han forflyttet til et ledigt embede som amtsforvalter og husfoged i Løgumkloster.

Her fik han dog heller ikke lov til at blive så længe, idet han i sin egenskab af kontri- butionsopkræver kom i klammeri med ad- skillige af denne flækkes mest fremtrædende personer. Karsten Haggensens version af stridighederne findes i flere af brevene til Conrad Reventlow, og efter hans breve at dømme var det fortrinsvis slette mennesker, der befolkede flækken i det vestslesvigske. Alligevel foretrak den kongelige øvrighed at fjerne ham, og 1687 25/6 måtte han afstå embedet til fordel for svigersønnen Friedrich

Hübener, der var gift med en anden af hans døtre. Derved var det trods alt lykkedes ham også at få denne datter forsørget.

Til hans ældste datter, Anna Cathrine, havde Conrad Reventlow i 1684 formedelst 1.000 rdl købt Vandlinggård lige uden for Haderslev. Det 34 fag store bindingsværksstuehus blev omhyggeligt istandsat, og Karsten Haggensen hjalp – så godt han kunne – med til, at datteren kunne komme til at befinde sig vel i sit hjem. I årenes løb voksede der to sønner og en datter op som resultat af forbindelsen mellem borgmesterdatteren og amtmanden i Haderslev. Først sønnen Ditlev, født 1684, der blev generalløjtnant og kommandant over Rendsburg, derefter datteren Conradine, født 1687 og senere gift med konferensråd Frederik Rostgaard, og endelig en søn Conrad, der døde i ung alder. Efter samtidens skik sørgede Conrad Reventlow for sine børn uden for ægteskab, så godt det lod sig gøre, og i 1695 fik han dem adlet med navnet Revenfeld.

Børnenes moder var allerede død i 1691, og det måtte derfor være en naturlig opgave for Karsten Haggensen at medvirke ved sine datterbørns opdragelse. Ifølge et brev af 1690 9/4 havde han forlængst fået sig installeret på Vandlinggård, idet han ikke havde haft noget hjem, efter at han – som han udtrykker sig – var kommet ud af tjenesten. Hans kvæg og heste havde været opstaldet hos svogeren Peter Ewald, der i 1689 døde som forpagter af Gammalgård på Als, og han var derfor nu lykkelig over at måtte bo på Vandlinggård.

Det betød imidlertid ikke, at han havde opgivet enhver tanke om at komme i embede igen. 1692 26/3 meddelte han Conrad Reventlow, at ridefoged Hieronymus Hansen i Bolderslev (der hørte under Haderslev amt) var død for 2 dage siden. Han anmodede derfor om dette embede, idet den afdøde søn – der måske havde expectance på stillingen – var udygtig. Det havde amtsforvalter Absalon Kofoed sagt ham.

Grev Conrad Reventlow. (Udsnit af gravmæle med allegoriske figurer).

Der kom dog ikke noget ud af denne plan, og foreløbig samlede Karsten Haggensen sig om det mere nærliggende. Til Vandlinggård søgte han om en tiende af 11 kirker, der i ældre tid havde ydet en sådan afgift til stedet, men dernæst havde han endnu en datter, den yngste!

Hun var forlovet med amtmandens sekretær, som havde studeret jura (hans navn nævnes ikke), og nu havde Karsten Haggensen bragt i erfaring, at der skulle finde en del omrokeringer sted inden for embedsstanden i det oldenburgske, og det ville glæde ham, dersom Conrad Reventlow med tiden kunne forhjælpe de to til et stykke brød (»mit der Zeit zu ein Stück Brodt zu verhelffen«)!

Henvendelsen er dateret 1693 14/1 og ment som en nytårshilsen til den grevelige »svigersøn«, men snart efter har Karsten Haggensen åbenbart truffet en anden bestemmelse på sin yngste datters vegne, for 1695 20/8 meddeler han, at han har »des-

ponderet« sin yngste datter for den unge møller på Tørning (efter 1700 hedder mølleren på Tørning mølle Eschel Hansen, og måske er det ham). Brylluppet skal være »etwa kegen d. 12. Sept.«, og det ville glæde brudens fader, dersom grev Reventlow i den anledning ville spendere noget vildt, »etwas Wildtpräd«.

De ovennævnte tiendeindtægter var det åbenbart ikke lykkedes Karsten Haggensen at skaffe Vandlinggård. I stedet havde han – kort forinden denne døde (1699 26/2) – fået amtsforvalter Kofoeds tilsagn om, at Oksbøldam og Skøttenhamme skulle blive tillagt Vandlinggård. Det skrev han 1699 25/3, og 1699 1/4 rykkede han nok engang for at få opfyldt dette ønske. 1699 7/5 så han sig i stand til at takke for overdragelsen af Oksbøldam: »Ich erinnere keine genugsame Worte, womit Ich solche unschatzbare Gnade, so mir und meiner Tochter Kindern zustosset, könne expromiren, es soll dennoch in steten (!) Andencken und schuldigster Ruhmaussbreitung Zeit meines Lebens auch in stetem Seuffzen zu Gott umb tausendfache Wiedergeltung verbleiben«. Efter denne omstændelige udpensling af, hvor stor taknemmelighed han og hans datters børn skyldte greven, nævnes ganske kort: »ex errore« – ved en fejltagelse – er Skøttenhamme blevet glemt, og han beder derfor om, at den må blive tilføjet skrivelsen i margin!! Brevet var stilet: »A Son Excellence, Monseigneur le Comte de Reventlow, Chevallier, Conseiller privé et Chambellan de sa Majesté Danoise à Copenhagen. Tres humblement« (allerydmygeligt!).

Starup præstekald var blevet vakant i 1698, og Karsten Haggensen havde da straks en plan om, hvorledes dette embede kunne blive til nytte for familien på Vandlinggård. Han håbede, eftersom hans dattersøn ikke nærrede ønske om at gå præstevejen, at datterdatteren Conradine måtte kunne komme i betragtning, vel at mærke som den kommende præsts hustru. En Candidatus »von

guten Leuten und guter erudition«, der ville afgive løfte om at ægte den lille Conradine, når tiden dertil var inde, burde have embedet! Planen blev fremsat 1699 7/10, og da var hun endnu kun godt tolv år gammel (født på Sandbjerg 1687 9/7). Tidlige ægteskaber var dengang ikke ualmindelige, men da Conradine blev gift i 1703 som knap sekstenårig, var det med den bekendte Frederik Rostgaard og ikke med en Staruppræst.

I året 1700 begyndte den store nordiske krig, og forholdet mellem kongelig og hertugelig blev dermed nok engang aktuelt inden for Sønderjylland. Karsten Haggensen var ikke sen til at gøre sine datterbørns fader opmærksom på sig selv, da der måske nu engang igen skulle ske udskiftninger inden for Slesvig-Holsten-Gottorps embedsstand. Strålelyset fra grevens uskattefulde godhed, »die hohe (!) Stralen dero unschatzbaren Gütigkeit«, – skrev han 1700 24/3 – kunne da måske atter engang skinne ned på grevens allerunderdanigste træl! Han – Karsten Haggensen – var jo manden, der som ingen anden kendte forholdene i Åbenrå og Løgumkloster amter, og Gud ske lov følte han, at hans sjæl og legeme endnu var i bedste vigør! Greven burde jo også have hans stakels afdøde datters børn i tankerne, ikke mindst de to studerende sønner, og selv om han skulle få et embede, måtte det adelige gods Vandlinggård derfor ikke opgives.

Denne ejendom skulle fortsat udgøre hovedgrundlaget for familiens økonomiske stilling. Han håbede derfor – i et brev af 1700 6/10 –, at stedet måtte blive betænkt med tienden fra Grarup og fra Vonsbæk, idet man i løbet af 1700 havde oplevet faldende kornpriser, ligesom krigen også havde standset studehandelen.

Det blev sidste gang, Karsten Haggensen lod høre fra sig. Nogle måneder senere, den 2. påskedag 1701 (28/3), døde han, og hans lange kamp for at sikre sig selv og sin efterslægt var dermed afsluttet.

Tilbage er kun at fortælle, at grev Conrad Reventlow samme år afstod Vandlinggård til sin søster, Catharine Christine v. Holsten, enke efter en oberst, for det samme beløb, som han i sin tid selv havde givet. Ved hendes død i 1704 blev han igen ejer af ejendommen, men solgte den allerede året efter ud af familien for 1766 rdl.

Og endnu ét: Ligesom han havde betrygget sine »uægte«² børns vej gennem livet ved at få dem optaget i adelsstanden, skaffede han dem også et kapel i Haderslev Vor Frue

kirke, det andet fra vest på kirkens nordside. Et par kisteplader minder endnu om fru Anna Catharina, født Haggensen, og hendes ældste søn.

Kilder og henvisninger:

RA. Conrad Reventlows privatarkiv. Breve fra Karsten Haggensen; Jonatan Smith: Slesvigske Amtsforvaltere, 1954; Åbenrå Bys Historie, I, 1961; Trap Danmark, Haderslev Amt; Danmarks Kirker, Sønderjylland, Haderslev Amt; Dansk Biografisk Leksikon; Danmarks Adels Årbog.

HIERINNEN RUHET
DIE HOCHEDLE GROS EHR- UND TUGENDTREICHE
FRAUW: FR: ANNA CATARINA
GEBORNE HAGGENSEN
AUF WANDLINGGARD ERBFRAUW: WELCHE IM JAHR
CHRISTI 1659 DEN 2. SEPTEMBER IN APENRADE
GEBOHREN UND AM 27 TAGE FEBRUARII
ZWISCHEN 12 UND 1 UHR NACHMITTAGES
DES 1691 JAHR AUF WANDLINGGARD
SEHLIG IN GOTT ENTSCHLAFEN
IHRES ALTERS 31. JAHR
5 MONATH UND 20 TAGE

I Haderslev domkirke opbevares en del ligkisteplader. De stammer fra de kistebegravelse, der har stået i de nu nedlagte gravkapeller. Det andet kapel fra vest på kirkens nordside var det Revenfeldske. Det blev allerede nedlagt i 1861, men indtil kirkens store restaurering 1941–51 stod kisterne i kirkens krypt. Inden kisterne i forbindelse med restaureringen blev jordfæstede, blev pladerne taget af, og en af dem har siddet på Anna Cathrine Haggensens kiste. Den bærer ovenstående indskrift.

Fra Mjolden grandeprotokol

Af JENS H. NIELSEN

Mjolden grande eksisterer endnu, men det gamle bylag har ikke mange opgaver mere. Man håber på større aktivitet i fremtiden lige som i fortiden.

Erhvervsvejleder Jens H. Nielsen, Mjolden, har kigget i den gamle grandeprotokol og set, hvad man tidligere beskæftigede sig med.

Kun ganske få af de gamle bylag har magtet at fungere side om side med de styrelser, der i tidens løb har fået ansvaret for kommuner og amter. Et af de få bylag, der har overlevet, er Mjolden Grande, og da ingen kender dets muligheder fremover, kan det være fristende at blade lidt i grandeprotokollen for at få lidt kendskab til dets virke gennem de ca. hundrede år, som bogens notater beretter om.

Optegnelserne går tilbage til grandestævnet i 1842, men de konstante årlige indførsler begynder først omkring 1880, og et notat fra grandestævnet i november 1888 oplyser, at tre mand, Martin Memborg, Niels Gram og Jens J. Boesen, bliver valgt til at udskrive den gamle grandebog, der så sandsynligvis har dækket årene indtil 1888.

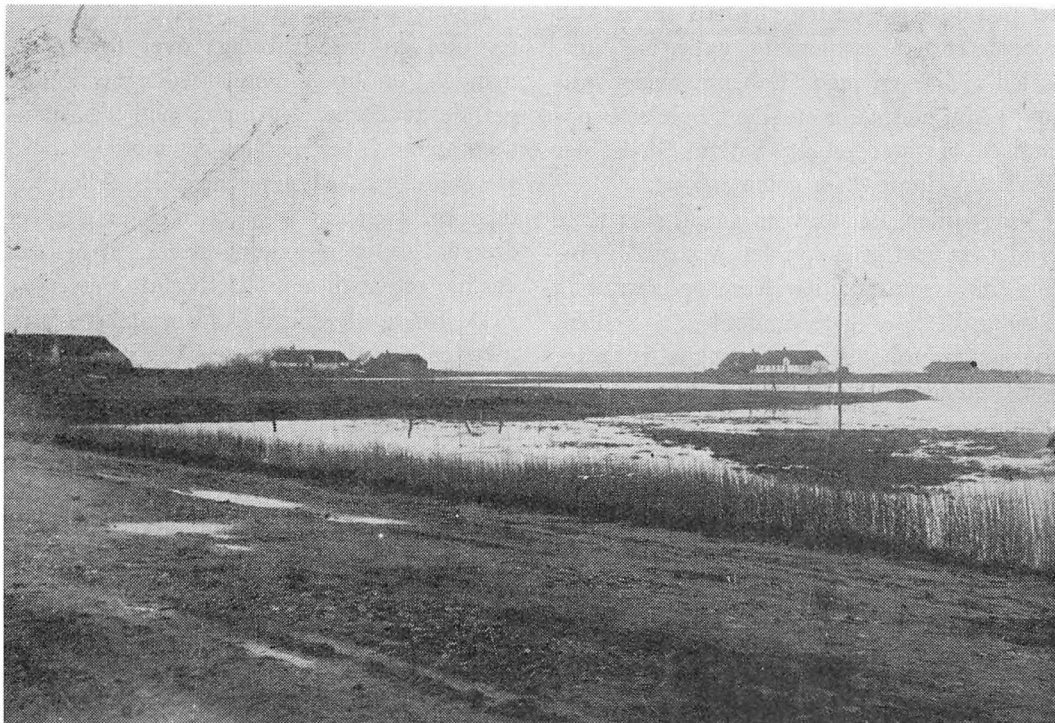
På grandestævnet har man fra gammel tid forsøgt at klarlægge og løse de fælles opgaver og finde udveje for de problemer, der kunne melde sig for granderne eller naboerne. Især på fællesskabets tid har opgaverne været mange og ikke mindst i de grandelag, der lå på den udsatte post ved marsk og Vesterhav. Som tiden gik, blev grandestævnet »æ grand« også en selskabelig sammenkomst, som man så frem til med stor forventning. I sine erindringer fortæller Nic.

Svensden om nabogranden »Gesing Grand«, at denne var en begivenhed på linie med Kloster Mærken, og man brugte den som tidsmåler, idet man talte om ting, der var foregået før eller efter »æ grand«. Nic. Svensden beretter også, at de tørre forhandlinger på stævnet efterfulgtes af et fornøjeligt samvær med punch og sang, og det blev ud på de små timer, før de sidste brød op i enighed om, at det havde været »et glant grand«.

Den samme udvikling fandt sted i Mjolden Grande, hvor man efter forhandlingerne, og undertiden under, fik sig et slag kort. Alle kunne være med, også de helt unge, der kunne deltage straks efter konfirmationen. Efter drøftelserne hyggede unge og gamle sig om et fælles kaffebord. På grandestævnet blev desuden mange økonomiske mellemværender, granderne imellem, gjort op, idet man indkasserede brandpenge, skrivepenge og andre kontingenter.

Kun meget sjældent brugtes afstemningsformen, idet man helst ville drøfte tingene til ende og opnå en bred enighed, inden beslutninger skulle træffes. Men når der skulle stemmes om et spørgsmål, havde kun de stemmeret, som var direkte afhængige af den beslutning, der skulle træffes.

I følge grandeprotokollen har grandestævnerne i Mjolden altid fundet sted i november måned. Stævnet indvarsledes ved, at et bud bragte en seddel fra hus til hus, og seddelen bar så oplysninger om tid og sted for stavnets afholdelse. I nogle af nabobyerne anvendtes en stok, som var omvundet med en seddel, der indeholdt oplysninger om dag,

Fotografi fra 1920'erne fra Mjolden Vesterby. Det vandfyldte areal i forgrunden er en del af det såkaldte Sjau.

sted og klokkeslet, og som sendtes byen rundt. En sådan grandestok erindres ikke fra Mjolden.

Stævnet blev fra gammel tid afholdt i Mjolden Færgehus, der også havde restauration, men efter færgehusets brand omkring 1930, gik man over til at mødes i forsamlingshuset. De af grandestævnet nedsatte kommissioner holdt ofte deres møder i fattiggården.

Grandeprotokollen giver os et klart billede af de arbejdsopgaver, man havde i det lille landsbysamfund.

Noget af det vigtigste var at beskytte sig mod vandet, blandt andet ved opførelse og vedligeholdelse af diger. Tilsyneladende blev ansvaret for vedligeholdelsen af et dige overladt til en enkelt person, der så efter bestemte regler opnåede en slags refusion for denne indsats. Eksempelvis var grandestævnet i november 1844 helliget sommerdiget.

Grandeprotokollen fortæller, at kun få var mødt til dette grande, men man vedtog: »Diget skal gå, som det førhen har gået, mod at Jens M. Dichmann skal have Holmvejen til erstatning, fordi diget går gennem hans fenne, den såkaldte Mai, hvorimod han ingen erstatning skal have for at vedligeholde diget. Men når diget er sat i stand, som han har påtaget sig således: Han anskaffer sig en karl, som sætter diget, hvilken arbejder under hans opsyn efter dagløn, som han nøjagtig opfører til regning, og da lønnes af samtlige vedkommende. Han har påtaget sig at vedligeholde diget, når vedkommende vil erstatte ham med en billig betaling, når diget trænger til reparation, altså ikke årlig, men blot når diget trænger til reparation. Vi har da tillige indgået at komme ham til hjælp ved istandsættelsen med en karls arbejde en dag af gården. Ligeledes og på samme måde som foreskrevne istandsætter og vedligehol-

der han diget på Vesterfælled.« I dag er kun resterne af dette sommerdige at se på Vesterfælled ved vejen mod Højbjerg, medens diget på Mai næsten er nivelleret bort efter opførelsen af havdiget og Ballum Sluse, der overflødiggjorde disse sommerdiger.

Vindmøllen, der drev en snegl, som ledte vandet fra grøfterne op i åen, var også grandets ansvarsområde, såvelsom oprensningen af de grøfter, der førte vandet hen til møllen, og som i protokollen benævnes møllegrøfter. Andre steder var det nødvendigt at anlægge dæmninger, »klinger«, for at holde vandet. Også disse blev pålagt udført på grandestævnet ligesom bortgravningen af vandet fra vejene.

Foruden at tage stilling til disse mange vandproblemer, skulle grandestævnet tage sig af udlejningen af byens jord, vejenes vedligeholdelse og snerydning samt sørge for, at der kom balance i byens to kasser: bykassen og skovkassen. Til opgavernes løsning og til gennemførelse af beslutningerne valgtes forskellige tillidsmænd, og man var altid meget omhyggelig med at få resultaterne af disse valg indført i grandeprotokollen.

Oldermandens pligter og rettigheder

Det vigtigste embede var oldermandens. Han var den person, der ledede grandestævnet og som repræsenterede bylaget over for øvrigheden og udadtil, når der skulle forhandles med andre bylag om fælles opgaver eller med personer udefra, som ejede jord eller rettigheder i Mjolden.

I mange vedtægter fra ældre tid fastsættes ofte en lydighedspligt over for oldermanden, og ifølge nogle vedtægter kunne grandestævnet intet vedtage mod oldermandens stemme. Således har det muligvis også været engang i Mjolden, men dog ikke i det tidsrum, grandeprotokollen dækker. Her er det så absolut grandestævnet i sin helhed, der har retten til at træffe beslutninger.

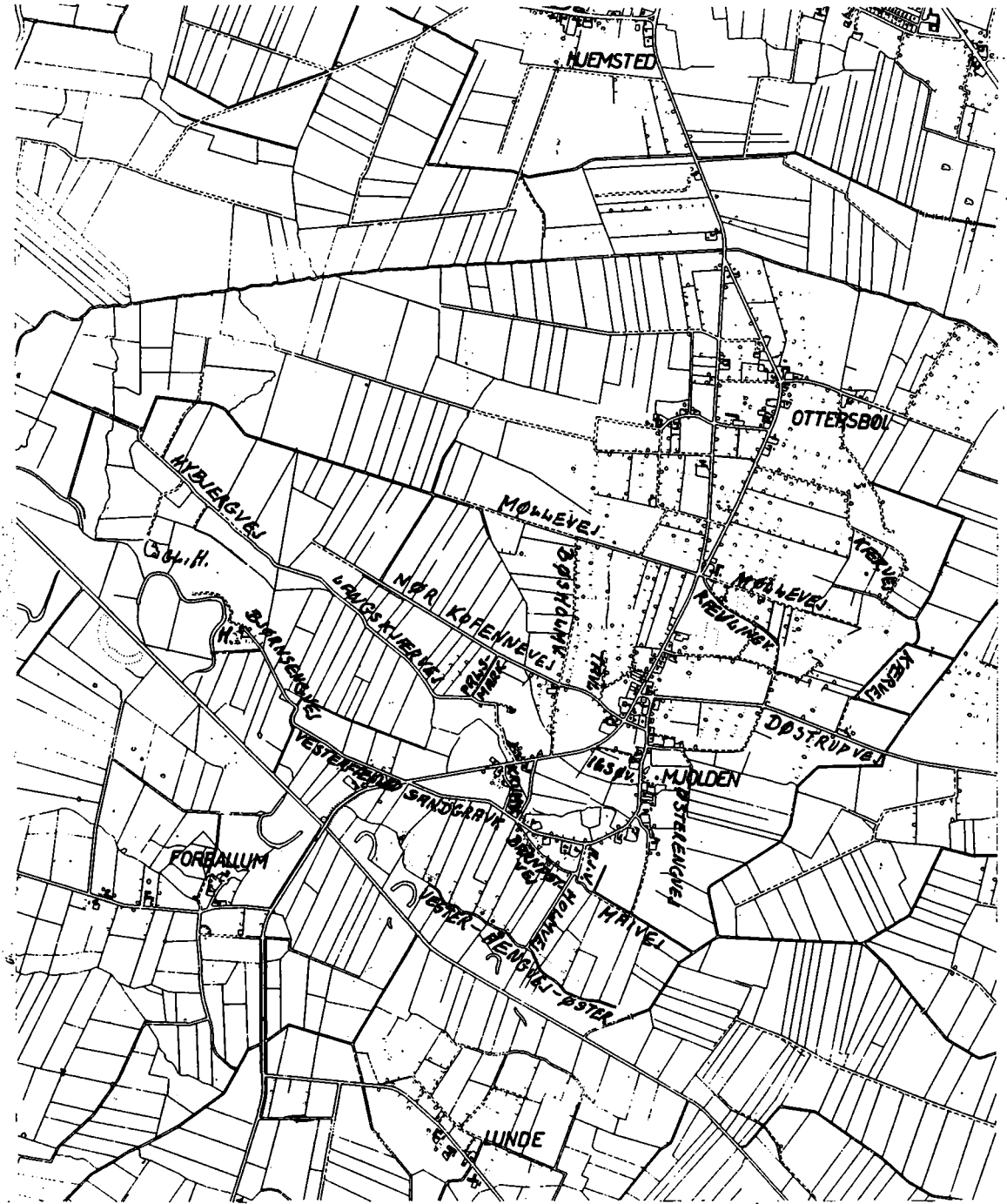
De første oldermænd, der omtales i protokollen, er valgt for en seksårig periode, og der er i et par tilfælde sket genvalg. Det kunne ligesom antyde, at oldermandsembedet oprindeligt har været en eftertragtet tillidsmandspost. Men efterhånden er funktionstiden for oldermanden blevet sat ned: i 1898 til fem år, og i 1903 gik man over til en valgperiode på tre år, hvilken også er gældende i dag. Man kan forestille sig, at oldermandsembedet i slutningen af forrige århundrede er blevet mindre attraktivt, og at man har kviet sig ved at gå ind til de forpligtelser, der fulgte med titlen, siden man gradvis sætter funktionstiden ned.

Et vigtigt arbejde for grandestævnet var at ansætte markvogteren. Denne var som regel lønnet og ansattes for et år ad gangen, undertiden kun for et halvt år, idet forpligtelserne og dermed også aflønningen var forskellig i sommerhalvåret og i vinterhalvåret. I protokollen benævnes stillingen konsekvent markvogter i 1800-årene, men omkring århundredskiftet begynder man så småt at ændre titlen til markmand, under hvilken betegnelse han bedst huskes i dag.

Markmandens opgave var at holde øje

Grandebogens gamle vejnavne er påført kortet ved hjælp af oplysninger fra fhv. vurderingsmand, gårdejer H. Petersen, Mjolden.

A.J.V. = Anders Jessensvej. H. markerer den nuværende gård Hybjerg, medens G.L.H. markerer det nedbrændte Hybjerg, der var gæstgiveri og blandt andet søgtes af de folk, der kom langvejs fra for at tilse kvæget i marsken; men f.eks. afholdt Mjolden Brugsforening sine bestyrelsesmøder her. I følge Sønderjyske Stednavne er navnet Bjørnsengvej sandsynligvis afledt af personnavnet Bjørn. Ifølge samme kilde har Barnpøtvej fået sit navn, fordi der her skete det ulykkelige, at et barn druknede i en dam. Området ved Ilsøvej kaldtes oprindeligt »æ Sjau«. Navnet antyder, at der her har været en sø, senere et sumpet areal, som for øvrigt i sin tid hørte til fattiggården.

med dyrene, så de ikke kom på afveje. Han skulle slå vand op og ofte også passe møllen. Det sidste kunne godt være et halvfarligt arbejde, når det pludselig blæste op til storm, og møllen for fulde sejl gik rundt i en afsindig fart. Så var det ikke risikofrit at nærme sig møllen og få fat i den jernsnor i halen, der skulle betjenes for at få reguleret farten ned. Bremsen kaldtes »æ pess«. Møllen var primitiv, men effektiv. Hans Christensen, Mjolden, der omkring 1925 havde fået pålagt at passe møllen, fortæller således, at smøringen foregik ved, at en flaske fyldt med olie og hul i proppen var spændt fast med bunden i vejret, således at olien hele tiden dryppede ned på akslen.

Kosten var oprindeligt en del af markmandens løn, idet han skulle gå på omgang på gårdene. Men i 1888 blev Hans M. Hansen valgt til markvogter, og protokollen fortæller: »med hensyn til kosten går han ikke på omgang, men får 60 pf. hver dag for kosten.« Fra dette år og frem i tiden har markmanden oppebåret en kontant løn samt skrivepenge, det vil sige de bøder, der blev pålagt ejere af husdyr, når dyrene kom på afveje. Når markmanden måtte tage sig af et sådant dyr, gik han ind i den stald, hvor dyret hørte hjemme, og slog en streg på bjælken. Så kunne både ejer og markmand hele tiden følge med i regnskabet. Skrivepengenes størrelser blev fastsat på grandestævnet. F.eks. vedtager man 1899: »Markmanden får herefter lov til at skrive 10 pf. af hvert føl, han træffer på fremmed grund.« I 1901 vedtages, at markmanden også må tage 10 pf. af hvert får, som træffes på rugen i tøvej. På visse årstider var bukkene ikke velsete gæster: I 1902 måtte der fra midt i september skrives 50 pf. af bukkene, som træffes på fremmed grund, både ældre og lam. I samme år skrives et kreatur til 1 mark stykket og til 50 pf., når det drejer sig om eftergrøden.

Protokollen fortæller os, at det nogle år har været svært at få en markmand. Først når der blev lagt lidt på lønnen, kunne det så lykkes. Ovennævnte år (1902) lønnes markmanden med skrivepenge. Hvis han ikke når en løn på 330 mark, skal han oveni have 2 tønder rug i penge. I 1906 får markmanden tilkendt 30 mark af bykassen.

Grandestævnet fastlagde som nævnt også markmandens forpligtelser. 1888 vedtages, at markmanden skal efterse kreaturerne 5 gange om ugen, eller hvis mulig hver dag. 1896 vedtages, at markmanden i sommerperioden skal gå to gange daglig, »indtil efterårsmarkedet i Skærbæk er forbi«.

Et enkelt år fik man ingen markmand. Protokollen beretter: »På et møde på Færggården den 20. marts 1926 vedtoges det, at vi ingen markvogter skulle have.« Bag denne lakoniske protokolmeddelelse lå følgende hændelsesforløb: Man var blevet enige om, at markmandens løn foruden skrivepenge skulle bestå af en vis afgift pr. demat jord. Så langt, så godt, og man var gået i gang med det obligatoriske kortspil. Oldermændene ønsker afgørelsen bekræftet og spørger: »Er vi så enige om at antage en markmand?«, hvorefter en af byens største jordbesiddere vender sig fra kortspillet og siger: »Jeg stemmer imod! Den ordning vil komme til at koste mig 600 kr. Jeg kan leje en karl for de samme penge, så kan han gå markmand om formiddagen og arbejde for mig om eftermiddagen.« Bortset fra dette år valgtes man normalt markmand hvert år, indtil man på grandestævnet i 1965 holdt afstemning om, hvorvidt man skulle leje en markmand. 4 stemte for og 6 imod. Siden har markmandsinstitutionen i Mjolden været ophævet.

Grandeprotokollen giver os et enestående billede af det hverdagsliv, der hørte det lille landsbysamfund til. Ud over de nævnte valg, skulle der også vælges en person til

Fotokopi af en side i grandeprotokollen fra 11. november 1892. Lidt formindsket.

x	---	gæstet	1	2
x	Kortkoffelmær	Hans Mortensen	15	
x	Palmestokke	Laurus	2	
x	Holmestokke	Jens J. Baas		
x	Længstokke	Laurit Christensen	7	
x	Tostestokke	Ped. Nulow Hansen		
x	Tinglægger	Hans Esm. Dickmann	55	
x	Udvidt for	Faggevoort's Laurus		50
	Bjomseng	Eskild Jacobsen	20	
x	Hans Vig	Johan Lorenzen		
x	Dito	Christine Schmidt		

2
127 1/2
70 1/2

Jagtpræge

Det Kongelige Landbrugs- og Skovstyrelse
 Indkommet for 10 November 1892
 167 M 81.
 169 M 81.

Lauder Palmestokke afhøjet til Reparatian.
 For at have en god Vædsel af Uvid for Hæbber
 til Faggevoort's, med samt Laurus af Pedr. Christia-
 nis for at have Eskild Jacobsen for 39 M.
 Laur Mortensen blev valgt Hans Vessel Petersen efter
 H. vidde Hans Christensen, og Tillag af 4 Pp. m. 1/2 Godd.
 Laur Opjævmand ved Læstestuingen for Venstebger
 valgt Hans Jensen, og for Venstebger valgt Niels M.
 Gray.
 Laur Mortensen og generaltes Jens J. Baas.

Afdødt 11/11/92.

J. Baas

vejslæbning, d.v.s. han skulle køre vejslæden, der skulle jævne vejene ud, inden frosten satte ind i efteråret. Hvis ikke denne vejslæbning blev foretaget, ville de fugtige efterårsveje med de dybe vandfyldte hjulspor blive en belastning for hestekøretøjerne og ikke mindst for mælkevognen, når frosten bandt jorden. Der blev endvidere valgt folk til at føre tilsyn med vejenes vedligeholdelse. Udgifterne til dette arbejde var ikke store. Man havde råstoffet i byen, idet man hentede gruset i sandgraven, der hørte til fattiggården, og arbejdslønnen gik til byens folk, hvem man gerne undte en skilling. Der valgtes også vandsynsmænd samt en kommission, der havde ansvaret for snerydningen om vinteren. Til samme arbejde valgtes 1–2 snefogeder, der omkring århundredskiftet får en ny benævnelse i protokollen, nemlig snekonger. Til de mange valg på grandestævnet hørte også valget af en møllebestyrelse, der havde ansvaret for møllens drift og vedligeholdelse.

Regnskaberne gennem de ca. 100 år er spændende læsning. De blev forelagt på stævnet og blev taget meget alvorligt. Da der på grandestævnet i 1891 mangler et par bilag, pålægges det regnskabsføreren, at han for fremtiden skal opbevare alle bilagene. Man kunne disponere over indtægter fra bykassen og skovkassen samt de penge, man fik ind ved udhyring af vejene og jagtretten. I de første mange årtier søger man at holde balance i regnskaberne ved at lade indtægterne bestemme udgifternes størrelse og omfang. Var der i denne periode et år, hvor udgifterne oversteg indtægterne, kunne grandestævnet beslutte at opkræve et vist beløb af hver 1/8 gård, ligesom man i år med store indtægter kunne gå den modsatte vej og fordele en del af overskuddet til gårdene i byen. Først efter genforeningen er man gået over til at optage lån til dækning af et underskud. Det skete første gang i 1921, hvor man besluttede sig til at optage et lån i Handelsbanken i Skærbæk.

Alt i alt er grandeprotokollen et bevis på et velfungerende og aktivt nærdemokrati. Dette bekræftes også af den omstændighed, at den gennem alle årene er ført på det sprog, granderne talte, nemlig det danske, og ikke på myndighedernes sprog, som indtil 1920 var tysk. Bogen fortæller os meget mere: Den giver os en række gamle ord, som efterhånden er gået af talesproget, eks. klinger og tuder, og den giver os de gamle gade- og vejnavne, som i dag de færreste husker: Kjærvej, Østerengvej, Holmvej, Åengvej, Nordkofennevej, Palsmarkvej, Holmsandvej, Langskjærvej, Bjørnsengvej, Maivej, Anders Jensensvej, Krumvej, Ilsøvej, Rævlingvej, Møllevej, Sandgravvej, Skrædderknoldvej, Trekantvejen og Peder Christians Vej.

Byens danske sindelag gennem årene kan også aflæses i, at man før genforeningen annoncerede i Flensborg Avis (en annonce kostede i 1915 2,90 mark). Man kan af regnskaberne se, at man under krigen 1914–18 anvendte såvel russiske krigsfanger som soldater til snerydning. Et lille bevis på grandestavnets fremsynethed i visse situationer afspejles i den omstændighed, at man på stævnet i november 1919 udlejer byens jord for året 1920 i kroner, mens man ved samme lejlighed aftaler markmandens skrivepenge i mark og pfennige. I året 1919 anvender man også for første gang bynavnet Mjolden. Før dette år står navnet altid anført som Medolden i protokollen.

I dag ejer Mjolden Grande kun skoven og et stykke af Åengen. Opgaverne er med andre ord blevet færre, hvilket har medført, at der kun indkaldes til grandestævne hvert 3. år. Men da man rundt omkring i de små lokalsamfund i disse år opretter bylag for at værne om de små samfunds interesser i forhold til storkommuner og andre myndigheder, ligger det ligesom i luften, at der kan ligge nye opgaver og vente på de gamle grandelag.

Nogle kildekritiske bemærkninger

Af E. KECK

Fhv. forstander E. Keck, Haderslev, korrigerer nogle oplysninger vedrørende Christiansfeld, som står anført i »De sønderjyske Landsdele« af J. P. Trap.

1. I J. P. Trap »De sønderjyske Landsdele« 4. udgave side 150 står: Ca. 1772 anlagde forpagteren på Tørninggård, major Blechingberg, en blikfabrik »Godthaab«, som blev til Christiansdal. En senere ejer Stuhr ændrede driften til stampeværk, oliemølle og træsliberi.«

Det er historisk ukorrekt.

Da major Blechingberg i 1771 af Christian VII fik tilladelse til at anlægge en fabriksvirksomhed i engen Lille Hindemaj, der hørte til forpagtergården Tørning, måtte han fremskaffe skriftlige erklæringer fra de naboer, hvis jorder blev berørt af fabriksanlægget. Det drejer sig i følge Haderslev Østre Husfogderis arkiv om forpagteren på Tørning ladegård, der hed Petersen, møller Zoega fra Tørning mølle, herredsfoged Holm, Tørning, og sognepræst Praetorius fra Hammelev.

Møller Zoega afgiver en skriftlig udtalelse, hvori han erklærer, at han intet har at indvende imod anlæggelsen af værket, dog vil han være imod »nu og i al fremtid, at der på værket formales korn eller gryn, som vil være til skade for den kgl. arveforpagter.«

I samme skrivelse giver herredsfoged Holm sit samtykke. Forpagter Petersen har heller ingen indvendinger, og det samme gælder sognepræsten. Han må dog senere have fortrudt, for en række skrivelser i arkivet vidner om en årelang strid om Kronkobbelen, den mark, der ligger nord for fa-

briksområdet, og hvor vejen til fabrikken blev anlagt af major Blechingberg.

Major Blechingberg har altså ikke været forpagter på Tørning Ladegård, som oplyst i flere publikationer med Trap som kilde.

2. At en senere ejer hed Stuhr kan ikke verificeres. Der foreligger måske en forveksling med J. P. Suhr, der var aktionær i blikfabrikken.

Den næste ejer var nemlig englænderen James Hamilton Moore, der i 1777 overtager fabrikken, udvider den og indretter stampeværk, blegeanstalt og lærredsfabrik. Nu optræder for første gang navnet Christiansdal. Kommercekollegiet nærrede stor tillid til J. H. Moore, og han blev begunstiget på mange måder. Blandt andet fik han i følge »Deutsche Vorstellung« prædikamentet kommissær for lærredsfabrikationen i provinsen. Han skulle påvise mangler ved lærredsfremstillingen og give bønderne vejledning og forslag til forbedringer. For dette arbejde fik han af kongen et vederlag på 500 rdl. årligt. Dog skulle kongen have 1/10 af overskuddet »til fri disposition«. En sekretær i kommercekollegiet skulle kontrollere, at fabrikkens regnskaber blev ført nøjagtigt, og at kongen fik sin andel. Det var altså ikke sekretær Lawaetz, som oplyst i Haderslev-Samfundets Årsskrift 1958, der skulle have 1/10 af overskuddet. Det ville også være ganske urimeligt.

J. H. Moore tabte efterhånden interessen for Christiansdal og opholdt sig mest i Esrum. Dette mishagede kommercekollegiet, og i 1793 tilbød kollegiet brødremenigheden i Christiansfeld at overtage fabriksanlægget.

(Brødremenighedens protokol 25. november 1793).

3. I 1798 erhvervede møller Hans Lautrup, Åbenrå, fabrikken og indrettede en oliemølle, som han 1807 overdrog til sin søn Jes Lautrup. Endnu ved århundredskiftet kaldtes Christiansdalsvej for Oliemøllevej.

Træsliberiet påbegyndtes senere af spejlfabrikant Weber, efter at han i 1862 (efter sigende med økonomisk støtte fra Frederik VII) lod grave en kanal gennem Teglholt skov. Weber havde planer om at anlægge en ny fabriksvirksomhed (træsliberi og papirfabrik) umiddelbart ved Tørning mølle, hvorfor han i kontrakten sikrede sig købsret til et passende areal.

4. Da brødrene Weber i 1851 købte det ret forfaldne fabriksanlæg af major Søren Simesen, blev det hele nedrevet, og der blev investeret betydelige summer til opførelse af fire nye fabriksbygninger, et teglværk, en lang række funktionærboliger, »Herrehuset« o.s.v.

I en yderst læseværdig afhandling i Sønderjysk Månedsskrift 1971 nr. 9 om industrieventyret i Christiansdal, gør forfatteren rede for finansieringen. Jeg tror, det er en misforståelse, når forfatteren mener, at birkedommer Fiedler optræder med en fordring på 50.000 rdl. og en panteforskrivning på yderligere 30.000 rdl. for at finansiere en nedskrivning af sparekassens tilgodehavende.

I Gram herreds skyld- og panteprotokol (bibogen) findes en erklæring fra birkedommen, der oplyser, »at selv om jeg endnu i

nærværende obligation optræder som kreditor, da har meningen bestandig været som administrerende direktør for Sparekassen for grevskabet Holsteinborg, hvorfor obligationen altid har tilhørt nævnte sparekasse, og jeg personlig aldrig har haft krav efter samme.«

Det er en bagatel, men konklusionen »at han åbenbart blev nødt til at finansiere en nedskrivning af sparekassens tilgodehavende«, må anses for ukorrekt.

5. I en del lokalhistoriske publikationer findes billeder og beskrivelser af nogle spar-somme rester af borgruinen på Tørning slots-banke. Ikke stedkendte læsere får det indtryk, at Nationalmuseet ved en udgravning i 1926 er stødt på denne ruin. Ved den beskedne udgravning fandt man under havegangen spor af et murstensgulv og to uglaserede gulvfliiser. Muren har hele tiden været synlig. I sommeren 1920 var et par studiekammerater og jeg på ekskursion på stedet for at undersøge, om man endnu kunne se øksehuggene i det store asketræ, som man i 1848 ville fælde ned i slugten for at sinke de fremrykkende oprørere. Ved denne lejlighed fotograferede vi ruinen, der den gang var mere synlig end nu.

– – Disse kildekritiske bemærkninger, som fagfolk måske vil kalde bagateller, er fremsat af interesse for hjemstavns fortid og en smule irritation over gentagne historisk ukorrekte oplysninger.

At skrive historie er en samvittighedssag, hedder det hos historikeren Leopold v. Ranke.

Die Augustenburger Christian August Schutzengilde

Af JØRGEN BROMAND

I aprilhæftet skrev Hans Lind, Augustenborg, om skyttekorpset i Augustenborg. Gårdejer Jørgen Bromand, Almsted, supplerer her artiklen med en række historiske enkeltheder.

Efter den tyske frihedskrig 1813–14 bredte de tyske nationale strømninger sig stærkt imod Danmark. Det holstenske ridderskab rejste allerede 1815 kravet om en fællesforfatning for Slesvig og Holsten, et krav som mindede om slesvig holstenske junkeres pagt af 1460 med den tyskfødt kongehertug Kristian: »Up ewig ungedeelt«.

Udviklingen medførte som bekendt, at nordfriseren Uwe Jens Lornsen i året 1830 i sine skrifter krævede hertugdømmerne udskilt fra kongeriget i en løs personalunion.

Denne gryende slesvig-holstenisme bevirkede, at tysk sindelag og sprog bredte sig i landet Slesvig og ikke mindst blandt borgerne i hertugbyen Augustenborg. Her havde hertugerne i flere generationer kaldet deres embedsmænd og mange håndværkere hertil sydfra, og tysk sprog benyttedes i skolen, kirken, forvaltningen og retvæsen. Til fremme af tyske kulturelle interesser oprettedes omkring 1837 skytteforeningen »Augustenburger Schützengilde« og 1840 »Augustenburger Liedertafel«. Begge foreninger fik begejstret tilslutning blandt byens borgere, mens kun enkelte fra oplandet tilsluttede sig, fordi foreningerne var stærkt politisk præget. Det hørte snart til god tone at være medlem af skyttegildet eller sangforeningen.

I året 1839 skænkede den daværende hertug Christian August det augustenburgske

skyttegilde en fane, som blev indviet den 19. juli på Hans Durchlauchtighed hertugens fødselsdag. Den overrakte af prinsesserne i den hertugelige familie. Den mørkgule silkefane var prydet med det hertugelige våben, hertugens navn og datoen den 19. juli 1839. Siden den begivenhed kaldte foreningen sig »Christian August Schützengilde«, og det er ganske interessant at fordybe sig i gildets liv og virksomhed gennem de omskiftende tider.

Efter overrækkelsen af fanen blev det i gildet besluttet at afholde dens årlige fugleskydning fremover på hertugens fødselsdag, den nævnte 19. juli. Festen afholdtes i den sydlige allé i parken, i nærheden af stranden, måske omtrent hvor nu roklubbens bygning ligger. Her var oprettet et telt, hvor skytterne kunne vederkvæge sig ved en kraftig drik. For enden af teltet var skydestanden, som bestod af en sandsæk, hvilende på en buk; den benyttes til anlæg for de tunge geværer. I en afstand af 50 skridt ned mod vandet var der rejst en høj stang og på toppen af denne var den efterstræbte fugl anbragt. Fuglen, som fremstilles på skift blandt byens snedkermestre, bestod af rumpen, som var lavet af det hårdest mulige og knudrede træ, og på den var vingerne, halsen og hovedet med kronen anbragt. Fuglens ben holdt med klørne om rigsæblet og scepteret.

Nedskydningen af fuglens forskellige dele belønnedes med en præmie. Gevinsterne bestod i almindelighed af håndværksfrembringelser og kongegevinsten var en sølvgenstand. Skydningen begyndte om morgenen, og ved middagstid var fuglen hårdt medtaget, for dens lemmer kunne ikke modstå de

svære kugler, som dunnerbøsserne spydede derop.

Om eftermiddagen aflagde den hertugelige familie besøg på festpladsen og blev der en tid lang. Også byens indbyggere, unge og ældre, indfandt sig og fulgte skydningens fortsættelse med interesse. Til slut lykkedes det en skytte at nedskyde den sidste rest af fuglen, og så brød tilskuerne ud i et dundrende hurra.

Den, der opnåede kongeværdigheden, fik overrakt en æresdrik, og skyttebrødrene trådte an til marchen tilbage til byen. På slotspladsen, hvor den hertugelige familie mødte frem på balkonen, blev hertugen hyl-det, og den nye skyttekonge blev præsenteret. Så drog optoget gennem byen til skyttekongens bopæl. Den følgende dag foranstaltedes en festspisning med efterfølgende muntert bal.

Således fejrede man den årlige fugleskydning indtil år 1848.

Efter afslutningen af treårskrigen, hvor hertugen havde forladt Augustenborg, fremkom der ønsker om atter at få oplivet skyttegildet. Man var forberedt på at møde besværligheder, for de danske myndigheder anstrengte sig for at fjerne alt, hvad der kunne minde om den hertugelige tid før 1848. Det blev tilkendegivet de interesserede, at gildet skulle antage et andet navn, og fanen skulle ændres. Den blev overmalet med en hvid farve og blev forsynet med indskriften:

»Augustenborg Fugleskydnings Selskab«.

Under dette navn bestod gildet til 1864, men det kneb at komme i gang efter fredsslutningen. Afbrydelserne havde svækket interessen for gildets virksomhed, og en del af de ældre medlemmer var draget syd på.

Gildet hvilede indtil år 1883, hvor en del borgere i Augustenborg foreslog, at man genoplivede det gamle Christian August Schützen Gilde. Den daværende ejer af Augustenborg herregård, proprietær Kaufmann, tog sagen i sin hånd, og gildet blev genop-

rettet. Den gamle fane blev fundet frem og gennemgik en renselsesproces. Overmalingen blev forsigtigt fjernet med skarpe midler, og til stor glæde kom inscriptionen klart frem, måske knap nok i den tidligere skønhed, men både det gamle hertugelige våben og indskriften kunne tydelig ses.

I sommeren 1883, den 19. juli, blev der atter afholdt skyttefest i parken. De gamle gildegeværer lod påny, men for sidste gang, deres lyd runge gennem parken. Det var dog ikke med fuglen som mål. Tidens udvikling havde medført, at man skød til måls på skiven.

Foreningen fik nu stor tilslutning af et bredt udsnit af byens borgere. I det følgende år blev der indrettet en tidssvarende skydestand i haven ved Moltmanns hotel, senere kaldet Parkhotellet, og moderne geværer blev anskaffet. Foruden den årlige skyttefest blev der regelmæssigt afholdt skydeøvelser, og man opøvede en kreds af sikre skytter. Indtil verdenskrigens udbrud 1914 tog foreningen initiativet til en lang række foranstaltninger, og den virkede også med opgaver udadtil.

Da man i året 1909 afholdt en stort anlagt forbundsskydning i Hamborg, hvortil tyske skytter fra alle egne strømmede til, deltog også skytter fra Christian August Gildet i Augustenborg. Dets skytter tog senere også del i skydestævner i Kiel og Flensborg, hvor de præsenterede deres fane og tappert deltog i konkurrencerne. Adskillige smukke gevinster blev opnået og smykkede hjemmene som et kært minde fra herlige oplevelser blandt glade skyttekammerater.

I 1911 havde gildet den store ære at se prins Christian August til Slesvig-Holsten, som ellers opholdt sig i England, ved skyttefesten. Den gamle herre var meget fornøjet over at se gildet med dets historiske fane efter så mange års forløb. Bevæget mindedes han sin ungdomstid, da han selv havde deltaget i fugleskydningen.

Begivenhederne i 1914 gjorde en ende på

gildets virksomhed. Den generation, der i fire lange krigsår havde været med i kampene ved fronterne, havde ingen interesse i at genoplive det gamle gildes traditioner.

Efterskrift:

Denne levende skildring af Augustenborg skyttekorpsets historie skylder vi afdøde Lorenz Ecklons fortælling: Heimatblätter für den Kreis Sonderburg, årgang 1922, side 10. Personligt erindrer jeg den ærværdige ældre herre i Augustenborg. Når vi drenge mødte ham på hans spadsereture i byen, tog vi selvfølgelig kasketten af for ham.

Bysamfundet i Augustenborg havde altid været stærkt hertugsindet og dermed slesvigholstensk indstillet. Man var skuffet over den politiske udvikling efter 1864, men man forsonede sig med de nye magthavere og sluttede sig til dem. Ved valget i 1887 blev der i Augustenborg kun afgivet 4 danske

stemmer mod 102 tyske. Fra 1890 voksede imidlertid et dansk parti frem, og ved folkeafstemningen den 10.2. 1920 blev der afgivet 256 danske stemmer og 236 tyske stemmer, hvoraf 36 kom fra Danmark og 79 fra Tyskland.

Skyttegildets historiske fane opbevares på museet på Sønderborg slot. Prins Christian August var født 1831 og var anden søn af hertug Christian August. Han stod som general ved 1. Kürassier regiment i Breslau og blev i juli 1866 formælet med prinsesse Helena af Storbritannien, en datter af dronning Viktoria, og blev siden engelsk general.

Kilder:

Gudmund Schütte: Rytmen i forholdet mellem dansk og tysk. Sønderjysk Månedsskrift, oktober 1941.

Harald Jørgensen: Augustenborgs historie. J. P. Trap: Danmark. 1967, 10, side 1140.

Boganmeldelser

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem tysk og dansk

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. 182 sider. Indb. Ill. Pris 45.- kroner, men for medlemmer af Historisk Samfund og abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift 25.- kroner.

I den såkaldte lille serie, der efterhånden omfatter 17 sønderjyske levnedsløb, har Historisk Samfund i maj måned udsendt fhv. redaktør og hjemmeværnskonsulent Peter J. Møllers minder fra drenge- og ungdomsårene i Haderslev. Peter Møller, der er født på Lille Klingbjerg i Haderslev den 19. maj 1908 og uddannet som snedker, giver indledningsvis en både levende og fornøjelig

skildring af denne sin barndomsgade, der for tiden bliver underkastet en gennemgribende restaurering, som har skabt eller vil skabe et helt nyt miljø, hvorfor Peter Møllers skildring af gadelivet i århundredets første 20 år bliver endnu mere værdifuld.

Peter Møller sætter sin far og mor, der hørte til arbejderklassen, et smukt minde. Faderen, Morten Jessen Møller, der var fra

Frørup, og moderen, Johanne Christine Petersen, der var fra Hoptrup, var begge fra danske hjem. Morten Møller var, som det var almindeligt dengang i småkårshjem, kommet ud at tjene, før han blev konfirmeret, og senere blev han herskabskusk på Hovgård i Hoptrup sogn, hvor han traf sin kone. De kom i 1887 til Haderslev, hvor Morten Møller blev murerarbejdsmand under kasernebyggeriet, og da det var slut, blev han havnearbejder, og Peter Møller skriver, »at det nok var et sjak, der var lige så fagstolt og bevidst som håndværkerne. Dem var der ingen, der skulle kommandere med. Men et slid var det«. Da faderen ikke kunne holde til dette slid mere, var han heldig, idet kommunen søgte en »altnuligmand« til havnen, og han fik denne stilling.

Bogen bringer mangt et træk fra dagliglivet i 1900-tallets første årtier, ligesom Peter Møller fremdrager minder om kulturelle og forretningsmæssige forhold, således giver han en fin skildring af en af datidens handelsmænd, der boede på Lille Klingbjerg, og som vandrede rundt for at afsætte sine varer, som han førte med sig i en stor kramkasse på ryggen, og »når han åbnede for denne kasse, var det i og for sig et helt eventyr, både for de voksne og for børnene,« skriver Peter Møller.

Læser vi bogen, som det, den udgiver sig for at være, en skildring af livet i en gade i et arbejdermiljø, er det med største glæde, man følger forfatteren. Peter Møller skriver i indledningen, at det er ikke meningen, at der skal skrives historie; men da det næppe vil kunne undgås, at der ganske naturligt vil være en del, som vil opfatte det skrevne som historie, kan jeg ikke lade være med at komme med en kommentar.

Peter Møllers mor og far var som nævnt begge fra danske hjem, men tilhørte socialdemokratiet, og en datter var gift med en tilvandret tysker, der ligeledes var social-

demokrat. De blev derved påvirket i tysk retning, idet socialdemokratiets ledelse var tysk, hvad Peter Møller også fremhæver. Moderen bragte for at supplere hjemmets små indtægter Schleswigsche Grenzpost ud til abonnenterne, men opkrævede en tid lang samtidig kontingentet til Dansk Arbejderforening, der var stiftet et par år før første verdenskrig, og som ved sin agitation før genforeningen søgte at påvirke danske arbejdere, hvorfor »ledelsen af det tysk styrede socialdemokrati betragtede de danske arbejdere for forrædere«, skriver Peter Møller.

Ved valget til borgerdeputationen i marts 1919 var der opstillet en dansk fællesliste, en tysk liste, en socialdemokratisk liste og en restauratørliste, der kaldtes sådan, fordi restauratør Nis Juhl var første mand på listen. Kun den danske listes kandidater, hvori blandt der også fandtes personer fra arbejderklassen, kunne betegnes som danske, medens alle andre også på den socialdemokratiske liste var tyskorienterede. Da jeg fremsatte denne påstand i 1952, protesterede den daværende tidligere viceborgmester Ferdinand Zimmermann, men da han, der stammede fra Vejbæk i Bov sogn, i november 1918 sammen med fire fremtrædende tysksindede borgerlige var medunderskriver på et opråb »til slesvigske landsmænd«, et opråb, der også blev offentliggjort i danske aviser, og hvori tillidsmænd fra alle tyske partier opfordrede til at slutte op om »vort tyske fædreland«, må han i 1918–19 endnu have været tyskorienteret, selv om han senere med mange andre socialdemokrater blev danskorienteret.

Men nok herom. Peter Møllers lille bog er læseværdig og en værdifuld forøgelse af serien af sønderjyske levnedsløb, ikke mindst fordi den omhandler et arbejdermiljø, der hidtil er så sparsomt behandlet i vor litteratur.

Olav Christensen

Haderslev-Samfundets årsskrift 1975–77

I kommission hos Carl Nielsens boghandel, Haderslev

Med dette i år udkomne bind, der altså dækker 3 år, afslutter redaktionsudvalget Olav Christensen, M. Favrholt og Johs. Chr. Nielsen sit 36-årige arbejde og overlader fremtiden til et yngre 6 mands udvalg. H-S stiftedes 1930 som en forening af tidligere elever og forhen- og nuværende lærere på Haderslev Katedralskole. Meningen var at bevare eller skabe forbindelse mellem disse ved møder, men de kom kun i ringe grad i stand, og samfundets betydning kom til at ligge i det fra 1934 udkomne årsskrift, der vel bragte meddelelser om årets begivenheder på skolen, men først og fremmest har sin interesse, især for udenforstående, ved at meddele utrykt materiale i form af erindringer og bringe videnskabelige, men populært formede artikler. Det fik herved karakteren af en forfinet egnshistorisk publikation, hvilket ikke mindst skyldes det fornemme udstyr: stort format, der muliggør fremragende kunstgengivelser, holdbart papir, klart tryk. Det var et samarbejde mellem samfundets første formand, adjunkt, senere rektor dr. K. N. Bock og boghandler Johs. Nielsen, der muliggjorde dette, og de udgjorde da også redaktionsudvalget de første 6 år. For blot at nævne enkelte ting fra det første tiår bragtes Edv. Lembckes Erindringer af mit liv, optegnede for mine børn, fordelt på de første 8 årgange, og rektor Taubers Memorier de 2 følgende. Videnskabelige var bidrag af Hejselbjerg Paulsen (Haderslevs betydning for reformationen i Norden) og rektor dr. Karl Mortensen, og Johs. Nielsen meddelte oplysninger om tegneren Fritz Jürgensen i Haderslev efterfulgt af Tyra Wolf: Erindringer om F.J. Også i 50'erne kom værdifulde erindringer af bankdirektør Hübbe og prof. Carl Roos' Haderslev-minder.

Det foreliggende årsskrift indledes med uddrag af lektor, senere rektor V. S. Lauritsens erindringer fra Haderslev Katedralskole

de 3 år, han var her (1920–23). Det er en gave til Haderslev byarkiv fra Lauritsens dattersøn, adjunkt N. C. Dahl, Åbenrå, der har foranlediget offentliggørelsen. De er ligesom Lembckes skrevet for familien og skal bedømmes derefter. Man kan derfor ikke bebrejde ham, at han næppe undervurderer sin betydning som lærer og inspektør. På det sidste felt, inspektionen, kommer han stærkt ind, med rette, for så vidt som jeg har erfaret, at det er som inspektør, han især huskedes. Men når han fremstiller begyndelsen til den danske skoles tilværelse som et disciplinært kaos, som han alene bragte til ophør, har man sine tanker om, at dimensionerne måske er forstørrede. I den forbindelse omtaler han en kollega med sådanne udtryk, at i al fald det pågældende lille stykke ikke burde være trykt (jvf. artiklens overskrift: uddrag). Ellers omtaler han kollegerne overvejende med sympati. Særlig omtale får adjunkt (lektor) Diemer, som han paradoksalt nok vist kom særlig nær, og som får en meget positiv bedømmelse. De var ellers modsætninger, L, som kom til Sønderjylland uden forudgående interesse for og viden om forholdene, og D, som stod som den krasseste nationalist. Forklaringen er, at han tog sig af D, da denne havde lidt en alvorlig skuffelse. Ls erindringer er en livlig og interessant skildring.

Dernæst følger en meget værdifuld artikel af Henrik Fangel om byplanlægning og bygningsbevaring i Haderslev. Det er af stor betydning, at den sidste menneskealders drøftelser og delvis virkeliggørelse af ændringer i byplanen og, hvad der er nået og ikke nået m.h.t. bevaring af gamle huse, er fæstet til papiret. Det er et egent stykke historie, der er skrevet, og fremtiden er taget med. Kortet s. 32 viser dr. techn. Ostenfeldts 3 forslag til en vestlig omkørselsvej, hvor de 2, der ikke blev gennemført, er angivet

med tynd streg. Det er uheldigt, at Teaterstiggennembruddet, der var vedtaget 1964 og på et hængende hår var ved at blive virkeliggjort, men nu lykkeligvis er droppet, er indtegnet med samme tykke streg som adgangen fra omkørselsvejen til havnen, som er skabt i dag. Bedre havde det været, om man med tynd streg havde vist civilingeniør Bayers forslag til en østlig gennemkørsel. Det var et hovedpunkt i valgkampen før byrådsvalget efter sidste krig, og var slaget tabt for tilhængerne af denne løsning, fik sloganet »Haderslev ved Dammen« den for dem tilfredsstillende følge, at planerne om at inddæmme den indre Dambugt og skabe muligvis både skole- og industribyggeri der, med et ændredes til, at den indre Dam skulle bevares, om end reguleres, så man på den måde har fået den meget smukke Dampark.

Det skal dog ikke bebrejdes Fangel, at han ikke har fået noget med om denne sag, som der vist ikke er meget skriftligt materiale at hente stof til.

En 35 års studenterjubilar, Mogens Norn, skriver »stil« om ungdomsindtryk fra Vester- og Østerskoven, og så følger 6 nekrologer, 3 om tidligere, 3 om nylig virkende medarbejdere på katedralskolen. De første er ovennævnte K. N. Bock, skrevet af hans efterfølger som formand for H-S, dr. Favrholt, Jens Maltbæk, adjunkt her i 20rne, og Karen Kring, en datter af Åbenrå Statsskoles første rektor, Mogensen.

Olav Christensen står for mindeord om 22 afdøde gamle elever og en nyttig oversigt over de sidste 18 års indhold af H-S's årskrifter, der alle har bragt noget værdifuldt.

K. Olrik.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

1. maj: I Arnæs, Vesttysklands mindste købstad, kan partierne ikke enes om at vælge en ny borgerforstander. Den hidtidige borgerforstander Chr. Wietz (SSV) indsættes derfor af landråden til kommissarisk at lede kommunens anliggender.

4. maj: I Egernførde kan man tage en ny tilbygning til Jes Kruse-skolen i brug.

Der oprettes to nye danske ungdomsforeninger henholdsvis i Karby og Askfeld. Ungdomsarbejdet i Rensborg-Egernførde amt har første gang fået tilskud fra amtet på 754 DM.

Den danske børnehave i Askfeld, som måtte lukke for et års tid, genåbnes med 11 børn.

6. maj: Den slesvigholstenske landsregering

vil i tiden frem til 1982 bygge ialt 16.800 boliger, hvortil der pr. år afsættes 150 mill. DM.

I Kiel er dannet en landskomite for Europavalget. Ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg erklærer i forbindelse hermed, at Slesvig-Holsten forlængst har sagt ja til Europa.

Arbejdsløshedstallet i Slesvig-Holsten er på 44.709. I Flensborgområdet er tallet faldet med ca. 1100. Næsten 10 pct. af de arbejdsløse er under 20 år.

Dansk Kirke i Sydslesvig tæller nu 5647 medlemmer, ca. 100 flere end sidste år. Antallet af kirkelige handlinger lå på 1092. Antallet af dåbshandlinger faldt, men der var flere konfirmationer. Antallet af kirkegængere steg fra 31.837 til 32.319.

På Kirkedagen i Slesvig oplyses iøvrigt, at forholdet til den tyske kirke er fint, men ellers er samarbejdet begrænset.

8. maj: I en leder til ministerpræsident Stoltenbergs Europaplaner siger Flensborg Avis blankt fra. Man ønsker ikke at sige ja til en europæisk forbundsstat.

På et kommunalpolitisk weekendmøde i Flensborg erklærer SSV's landsformand, Gerhard Wehlitz, at de grønne lister ikke på nogen måde kan erstatte SSV.

Sydslesvigsk Selvhjælp kan i år stille 11.000 DM til rådighed til forskellige formål i Sydslesvig.

9. maj: Sydslesvigsk Forening i Flensborg by må notere en mindre medlemstilbagegang fra 9711 til 9646 eller 0,7 pct. Samtidig er indbyggertallet i Flensborg dog faldet med 1,3 pct.

10. maj: Vandbygningsvæsnet i Husum skal i 1978 anvende 31,5 mill. DM til kystsikringsarbejder. Alene 5,5 mill. skal anvendes til sandoppumpning foran stranden ved Vesterland.

Fhv. folketingsmand Knud Bro slår i Kristeligt Dagblad til lyd for, at Istedløven i forbindelse med dronningebesøget leveres tilbage til Flensborg.

På SSV's generalforsamling for Flensborg by oplyses, at 48 SSV-stemmer flere havde været tilstrækkeligt til det 10. mandat. Ialt opnåede SSV 10.447 stemmer eller 21,04 pct. af samtlige afgivne stemmer. Fremgangen var på 251 stemmer eller 1,25 pct.

Karl Otto Meyer fremsætter i landdagen andragende om en forhøjelse af tilskudene til de danske skoler på ialt 906.000 DM, men forslaget afvises af landsregeringen. Karl Otto Meyer peger på, at en fortsat afvisning kunne betyde, at der ikke længere på lang sigt kunne vedblive at være ro i grænselandet.

Ministerpræsident Gerhard Stoltenberg giver tilsagn om, at man under budgetbehandlingen for 1979 kunne drøfte en forhøjelse til 90 pct. af udgifterne.

Slesvigholstenske fiskere blokerer i fem timer sluserne til Kielerkanalen i protest mod fangstbegrænsningerne.

11. maj: I Flensborg er der i tiden 1971-78 optaget 4.153 ny medlemmer i Sydslesvigsk Forening, hvilket svarer til 43 pct. af medlemstallet.

Til det kommende Europavalg vil Sydslesvig danne en valgkreds.

12. maj: Under henvisning til ordningen indenfor de danske skoler i Sydslesvig, som har indført fem dages skoleugen i sommermånederne, kan Karl Otto Meyer i landdagen tilslutte sig et SPD-forslag om lavere klassekvotient og fem dages uge.

16. maj: Kredsforvaltningen i Slesvig-Flensborg amt afskediger den for sin støtte til visse højreekstremer grupper kendte leder af amtets ungdomskontor Karl-Ernst Lober.

Sydslesvigsk Forening i Rensborg-Egernførde amt har i det forløbne år optaget 133 nye medlemmer og tæller nu 1382 medlemmer.

17. maj: En ny dansk skole for de mindste årgange fra Kiel-Priess-området indrettes i tilslutning til børnehaven i Priess.

Til en fortsat udbygning af Program Nord ydes der i 1978 til Slesvig-Flensborg amt 14,1 mill. DM, mens der til Nordfrislands amt ydes 7,4 mill. DM af en samlet bevilling på 50,4 mill. DM.

18. maj: Det sydslesvigske Samråd kan ikke godkende et forslag til ændringer af samrådets sammensætning, således at de ikke af organisationerne valgte administrationschefer uden stemmeret kan deltage i samrådets møder.

19. maj: Det samlede tilskud fra Flensborg by til dansk kulturelt arbejde var i 1977 754.941 DM mod 679.855 i 1976. I 1978 vil tilskudet ikke mindst til Dansk Centralbibliotek og ungdomsarbejdet stige yderligere.

20. maj: Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger har med 10.129 medlemmer fordelt på 64 foreninger nået sit hidtil højeste medlemstal. Medlemmernes egne ydelser nåede i 1977/78 op på 2,9 mill. kr. eller 285 kr. pr. medlem. De tyske tilskud udgjorde i samme tid omregnet ca. 825.000 kr. I Slesvig rejses en ny træningshal, som vil koste 2,7 mill. kr. Her regnes med et byggetilskud fra tysk side.

21. maj: Forbundet af Hjemstavnsfordrevne kræver på et stævne i Flensborg en større solidaritetsfølelse overfor staten og fastholder kravet om tysk enhed og en endelig fredstraktat.

Det sidste stykke af motorvejen fra Tarp til Flensborg åbnes for trafikken.

22. maj: I et samråd med Flensborgs magistrat lover økonomiminister Jürgen Westphal støtte til Flensborg skibsværft og en væsentlig hjælp til udbygning af øst-omkørselsvejen og vil desuden være med i overvejelser vedrørende en bedre udnyttelse af Flensborg havn.

Den »grønne liste«, som ved amtsrådsvalgene blev repræsenteret i amterne Steinburg og Nordfrisland, beslutter på et møde i Rendsborg også at opstille til landdagsvalget. Der dannes ikke foreløbigt noget parti, men etableres et samarbejde af amtsvalgforbund.

25. maj: I Egerfnørde ønsker man at bygge en dansk kirke og mødesal for menigheden og skal hertil skaffe ca. 700.000 DM.

SSV i Nordfrislands amt vil kræve større solidaritet overfor det danske arbejde og vil

ikke finde sig i, at folk, der benytter de danske institutioner, i bogstavelig forstand giver os et spark bagi, når det politisk drejer sig om støtte til danskheden, sagde formanden for SSV i amtet Chr. Hansen, Bredsted. Der skal desuden etableres en bedre kontakt indbyrdes mellem de danske organisationer.

17 nyhedschefer fra finsk, norsk, svensk og dansk radio informeres om dansk og frisiske arbejde i Sydslesvig.

De samlede kommunale tilskud til dansk arbejde i Sydslesvig er i 1977 steget med 154.320 DM til 1.529.245 DM.

27. maj: Siden 1972 er ialt 24 ansøgere til offentlige stillinger i Slesvig-Holsten afvist i henhold til ekstremistlovgivningen.

Flensborg Avis kan melde om en beskedent fremgang i abonnenttallet. Det samlede oplagstal er steget med 121. På avisens generalforsamling ankes over, at for få af de i danske organisationer ansatte holder avisen.

30. maj: Landsregeringen i Kiel forelægger en ny regionalplan frem til året 1995.

31. maj: Der konstateres en ny stigning i dansk voksenundervisning, som i 1977/78 gennemførte ialt 232 kurser med 3182 deltagere.

Overfor den dansk-tyske presseloge oplyses, at det tyske mindretal i Nordslesvig regner med ca. 23.000 personer, mens det danske mindretal anslås til mellem 50.000 og 60.000.

NORD FOR GRÆNSEN

1. maj: Det radikale Venstre opsig gruppefællesskabet i amtsrådet med Venstre, konservative, Kristeligt Folkeparti og Slesvigske Parti. De fire fortsat samarbejdende partier råder herefter kun over 13 af amtsrådets 29 mandater.

Efter at flertallet af patienter måtte overflyttes til andre sygehuse, afsluttes en lang-

varig strejke blandt rengøringspersonalet på Haderslev sygehus.

3. maj: Hjemstavnsforeningen »Sønderjyden« i København støtter restaureringsarbejdet på Dybbøl mølle med 10.000 kr.

4. maj: Lysfesten ved Haderslev kaserne samlede igen tusinder af deltagere.

5. maj: Nordschleswigsche Gemeinde indleder sit årsmøde med gudstjenester i Haderslev domkirke og Sønder Vilstrup kirke.

9. maj: Løgumkloster Danske Forening blev stiftet for 50 år siden.

10. maj: Teknikerne indenfor Sønderjyllands amt er gået i gang med at projektere det ny havdige. Arbejdet i marken forudsættes at komme i gang 1. april 1979, og diget skal stå færdigt engang 1981.

Med deltagere fra 10 nationer holdt den europæiske skorstensfejerfederation sit årsmøde i Tønder.

12. maj: Skatte- og afgiftsminister Jens Kampmann vil ikke afvise etableringen af told-frilager i Padborg men heller ikke give et fast tilsagn. Formanden for Landsforeningen for Danske Vognmænd, H. P. Therkelsen, Padborg, frygter, at denne nølen vil føre til et tysk frilager lige syd for grænsen. Amtsborgmester Erik Jessen understreger, at Padborg-frilageret vil adskille sig væsentligt fra frilagrene i Århus og København.

Den i 1935 stiftede forening Danske Arbejderes Grænsevagt, som tæller omkring 150 medlemmer, skal opløses. Der gøres dog forsøg på under en eller anden form at bevare foreningen.

Sønderjysk Teaterforening kunne i sæsonen 1977/78 tilbyde 68 forestillinger, og regner for det kommende år med 74 forestillinger i takt med den stigende teaterinteresse, der findes i Sønderjylland.

13. maj: I Tønder åbnes landets første energimesse »Alternativ Energi 78«.

Dansk Skorstensfejerlaug af 11. februar 1778 fejrer sit 200 års jubilæum i Tønder.

Folketingsmand Jes Schmidt rejser overfor trafikminister Kjeld Olesen spørgsmålet om told-frilageret i Padborg. Samtidig oplyses, at Fremskridtpartiet vil støtte regeringens plan om at flytte Padborg toldkammer til Sønderborg.

16. maj: Stadsbibliotekar Peter Rohleder, Sønderborg, går i en kronik i Jydske Tidende ind for at samarbejde mindretalsbiblioteksvæsnen med de sønderjyske folkebiblioteker gennem ansættelse af tyske bibliotekarer og en udvidelse af den tyske bogbestand. Det vil give bedre service og et mere alsidigt kulturtilbud både for danske og tysksindede.

Folketingets kulturudvalg aflægger besøg i det tyske bibliotek i Åbenrå med henblik på en forestående revision af biblioteksloven og de tyske ønsker om særlig hensyntagen til det tyske bibliotek.

Tønderegns Erhvervsråd protesterer overfor Danmarks Radio imod den dårlige dækning af store sønderjyske arrangementer, som kun dækkes af tysk TV.

17. maj: Der Nordschleswiger protesterer imod stadsbibliotekar Rohleders forslag og protesterer især imod, at det tyske bibliotek stemples som partipolitisk.

Af Kulturudvalgets besøg i det tyske bibliotek fremgik, at udvalget ønsker et flertal for de tyske biblioteksønsker. Formanden, folketingsmand Kr. Albertsen, finder, at man fra dansk side ikke helt lever op til kriterierne for dansk tolerance.

Det oplystes, at det tyske bibliotek arbejder med et budget på 2,3 mill. kr. Heraf betaler staten 40.100 kr. og Sønderjyllands amt 100.000 kr., mens resten dækkes med 80 pct. fra Bonn og 20 pct. fra Kiel. Det danske centralbibliotek i Flensborg har et budget på 2,2 mill. DM, hvortil der fra tysk side

ydes 211.000 DM.

Folketingsmand Jes Schmidt regner med en overgangsløsning med forhøjede statsbevillinger, indtil en ny lov ligestiller det tyske bibliotek med danske centralbiblioteker. Man kan ikke fortsat køre med en bibliotekslov, hvor der uskrevet siges, »at denne lov gælder ikke for det tyske mindretal«.

18. maj: Med en tillægsbevilling på 9 mill. kr. håber trafikminister Kjeld Olesen på tilfredsstillende forhold indenfor telefonvæsenet i Sønderjylland.

20. maj: Der Nordschleswiger, som gennem flere hvervekampagner har fået ialt 230 nye abonnenter, modtager 3,5 mill. kr. i tilskud fra Bonn og Kiel, oplystes på bladets generalforsamling.

På et møde mellem Kiellanddagens kontaktudvalg og repræsentanter for det tyske mindretal oplyses, at mindretallets samlede budget for 1978 er på 20,3 mill. DM, og at dette beløb i 1979 vil blive forhøjet med 3,9 pct. Forbundsregeringen i Bonn understøtter i øjeblikket mindretallet med 8,5 mill. DM, mens landsregeringen i Kiel yder 1,5 mill. DM. Der foreligger skoleudvidelsesplaner i Åbenrå, Haderslev, Padborg og Rødekro.

23. maj: Overbibliotekar Flemming Christiansen, Tønder, mener ikke nogen af de to nationale mindretal vil være interesseret i fælles dansk-tyske biblioteker.

26. maj: Folketingsmand Johs. Burgdorf mener, at det tyske mindretal har grebet problematikken omkring biblioteksloven forkert an og derved udsat kontaktudvalgets beståen for en risiko.

Folketingets prioritering af de store investeringsopgaver, som siger klart ja til Storebæltsbroen, modtages med tilfredshed i Sønderjylland.

Antallet af folkepensionister i Sønderjyllands amt var i 1977 31.695. Sammen med modtagere af enkepension og invalidepen-

sion er der i Sønderjylland ialt nær ved 39.000 pensionister.

Sprogforeningen uddeler sin litteraturpris til forfatteren Gynther Hansen, Felstedskov, og til skoleinspektør Sigfred Andresen, Bredsted.

27. maj: På Grænseforeningens amtskursus i Rødding advarer folketingsmand Jes Schmidt landdagsmand Karl Otto Meyer mod at anvende repressalier overfor Kiel og hævder samtidig, at det danske mindretal i Sydslesvig er betydeligt bedre stillet end det tyske i Nordslesvig. Karl Otto Meyer anså det som en mulighed, at dansksindede sydslesvigere på linje med fiskere og landboere gennemfører en demonstration for at få deres ret. Man kræver ingen særret men kun ligeret med den øvrige befolkning.

Sønderjyllands amtskommune køber Stenderup gamle skole med henblik på her at etablere et arbejds- og uddannelseskollektiv for unge arbejdsløse.

Kongeådalens ungdomsskole ved Lintrup købes af FDF/FPF, som fortsat vil drive skolen som efterskole.

Padborg jernbanestation, der fylder 50 år, er med omkring 270.000 passagerer og ca. 170.000 godsvognladninger, der årlig passerer stationen, en af landets største stationer.

30. maj: Den skæve grænsehandel er ved at udjævnes, fremgår det af nogle undersøgelser, købmandsforeningerne har foretaget.

Overfredningsnævnet accepterer efter en række protester, at Sønderballe Lejrskole kan fortsætte på samme sted, men i efterhånden fornyede lokaler.

Louiseskolen i Haderslev bliver videreført som kristen friskole.

31. maj: Byhistorisk forening i Åbenrå får overdraget ejendommen »Det blinde æsel« på Vægterpladsen.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hyldeerne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønlandets liv Grønlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, atletik og svømning.

Sommerkursus for kvinder og mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd 3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK

- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens

Telf. (04) 54 12 26

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV

TELEFON NR. (04) 52 70 00

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

**KREDIT
FORENINGEN
DANMARK**

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskoleafdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ · VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN